

УДК 159,946,3-053,4+316,614

О. В. Мамічева

доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри логопедії та спеціальної психології Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»
e-mail: lena_sk74@mail.ru

Ю. В. Кашеєва

магістрантка кафедри логопедії та спеціальної психології Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»
вул. Г. Батюка, 19, м. Слов'янськ, Донецька область

**РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ
МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Стаття присвячена проблемі вивчення розвитку мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку з мовленнєвими та інтелектуальними вадами. Висвітлено значення мовлення у формуванні внутрішнього плану інтелектуальної діяльності, завдяки чому виникає соціалізація дій. Досліджено значення розвитку мотиваційно-цільового компоненту мовлення дітей дошкільного віку.

Ключові слова: мовлення, мовленнєва діяльність, комунікація, мотивація, соціалізація.

Постановка проблеми. Вивчення розвитку мовлення дітей дошкільного віку на сучасному етапі розвитку суспільства стикається зі зростаючою проблемою — збільшенням кількості дітей з мовленнєвими та інтелектуальними вадами, однією з проявів яких є затримка мовленнєвого розвитку (порушення мовлення). Особливу роль у розвитку та корекції цих недоліків відіграють зовнішні умови навколишнього середовища.

Мовлення виконує особливо важливу роль у формуванні внутрішнього плану інтелектуальної діяльності. Також, з появою мовлення істотно змінюється мислення і поведінка дитини, виникає можливість спілкування з іншими людьми, і завдяки цьому виникає соціалізація дії. Завдяки інтеріоризації мовлення, переходу її ззовні у середину, з'являється реальна можливість протікання процесу мислення, який спирається на внутрішнє мовлення.

Метою статті є: з'ясування на основі теоретичного аналізу сучасного стану дослідження проблеми розвитку комунікативної діяльності дітей з мовленнєвими та інтелектуальними вадами.

Аналіз досліджень. Безперечний інтерес у розгляданні цієї проблеми представляють дослідження плеяди видатних вчених (А. М. Богуш, Л. С. Вавіної, Л. С. Вигоцького, Н. П. Кравець, О. М. Леонтєва, М. І. Лісіної та ін.), а також оригінальна концепція формування особистості Ж. Піаже.

На сьогодні існує чимало досліджень видатних вчених стосовно розвитку мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку. У цьому контексті звернемося до важливого досягнення психолога Ж. Піаже — відкриття егоцентризму дитини: «Егоцентризм — це центральна особливість мислення, прихована розумова позиція. Своєрідність дитячої логіки, дитячого мовлення, дитячих переживань про світ — лише наслідок цієї егоцентричної розумової позиції [7]. Розглядаючи егоцентризм як відсутність усвідомлення власної суб'єктивності, об'єктивної міри

речей, вчений відносив дане явище до нижчого щаблю психічного розвитку. Розвиток знань про себе, за Ж. Піаже, повинен виникати з соціальної взаємодії, під впливом якої виникає зміна розумових позицій. Розглядаючи відносини між дорослими і дитиною як відносини примусу, що нав'язують останньому систему правил обов'язкового характеру, вчений зазначав, що відносини примусу не сприяють зміні розумової позиції. Тільки у ході співпраці з дітьми відбувається усвідомлення існування інших точок зору, формуються елементи логіки та етики.

У своїх дослідженнях Ж. Піаже пов'язував логічні операції з понятійним інтелектом, в той час як для дитини в ході розвитку характерна наявність сенсомоторного інтелекту. Для пояснення механізмів розвитку понятійного мислення, психолог виділяє 4 основних періоди, що йдуть безпосередньо слідом за тим періодом, який характеризується утворенням сенсомоторного інтелекту [7].

У період від 1,5-3 років, коли з'являється мовлення (точніше, символічна функція) до 4 років розвивається символічне і допоняттєве мислення.

У період від 4 до 7-8 років утворюється інтуїтивне (наочне) мислення, прогресивні розчленування якого призводять до операцій.

З 7-8 до 11-12 років формуються конкретні операції — операціональні угруповання мислення, пов'язані з об'єктами, якими можна маніпулювати.

З 11-12 років протягом всього юнацького періоду виробляється формальне мислення, угруповання якого характеризують зрілий рефлексивний інтелект.

Ж. Піаже ввів поняття «соціалізації», яке, на його думку, має два різних визначення. Згідно першого, між дорослим і дитиною існують соціальні відносини, в ході яких дорослий, будучи джерелом виховних впливів, передає дитині культуру суспільства. Крім того, існують соціальні відносини між самими дітьми (відносини кооперації) та між дорослим і дитиною (відношення примусу), які видатний психолог називає соціалізацією [7]. Дитина соціалізується поступово, будучи з самого початку за своєю природою соціальною істотою. Але у віці від 2 до 7 років соціальні відносини являють собою мінімум соціалізації, оскільки дитина не усвідомлює поки свого «я», що не координує точки зору інших людей зі своєю власною. Соціальне життя, на думку вченого, починає грати прогресивну роль тільки у віці 7-8 років, коли вже мають місце відносини кооперації, і дитина опановує нормами поведінки і мислення, що в свою чергу впливає на розвиток мовленнєвої діяльності [6].

Зазначимо, що ще однією з заслуг Ж. Піаже став розвиток теорії стадій інтелектуального розвитку дитини, відповідно до якої розвиток інтелекту проходить три великі періоди, протягом яких зароджуються і формуються три основні структури — сенсомоторні, структури конкретних операцій (з опорою на наочні дані) і формальні операції. Сенсомоторний інтелектуальний період (з моменту народження до 2 років), на думку вченого, забезпечує пристосування до речей без соціалізації. У цей час між дитиною і речами встановлюються практичні відносини, під час яких вона намагається впливати на них, не уявляючи себе незалежно від речей. Більш високий рівень інтелектуального розвитку мислення характеризується тим, що функція репрезентативного мислення полягає у тому, щоб пізнавати і повідомляти іншому про дійсність картини світу.

Для переходу від сенсомоторного (допоняттєвого) мислення до репрезентативного, на думку Ж. Піаже, необхідна координація різних точок зору дитини на навколишню дійсність — у поданні, завдяки яким вона поступово оволодіває новими видами психічної діяльності, включаючи мовлення.

Розглядаючи теоретико-методичне положення психологічної концепції про розвиток особистості Л. С. Виготського зауважимо, що на відміну від Ж. Піаже, вчений вважав, що дитина починає включатися в процес соціалізації з перших місяців життя і в цей період вона вже є максимально соціальною істотою, пояснював, що її розвиток проходить шлях від соціального до індивідуального, а не навпаки. Вчений стверджував, що егоцентричне мовлення являє собою перехід до розвитку внутрішнього мовлення [6]. Саме воно виконує функцію планування дії, за своєю будовою наближається до внутрішнього (скорочене і малозрозуміле). Л. С. Виготський зазначав, що: «Егоцентричне мовлення дитини представляє собою один із феноменів переходу від інтерпсихічних функцій до інтрапсихічних, тобто від форм соціальної колективної діяльності дитини до її індивідуальних функцій. Мовлення для себе виникає спочатку шляхом диференціації соціальної функції мовлення для інших. Поступова індивідуалізація, що виникає на основі внутрішньої соціальності дитини, є головним трактом дитячого розвитку» [2]. Вчений також піддав критиці ідеї Ж. Піаже про егоцентричне мовлення як засіб вираження егоцентричного мислення, зазначивши, що воно як раз-таки виконує функцію реалістичного мислення. Тим самим він практично повністю відкинув теорію психолога. Вчений надавав зовсім інше значення егоцентричному мовленню. Це, відповідно до його концепції, «мовлення для себе», яке в ході розвитку дитини не зникає безслідно, а переходить у внутрішнє мовлення.

Саме соціальне середовище, за Л. С. Виготським, є джерелом психічного розвитку дитини, оскільки вона з самого початку життя — соціальна істота.

На основі вищезазначеного положення, вчений сформулював основний закон розвитку вищих психічних функцій, суть якого зводиться до того, що вищі психічні функції, вищі властивості, специфічні для людини, виникають спочатку як форма колективної поведінки дитини, як форма співпраці з іншими людьми, і лише згодом вони стають внутрішніми індивідуальними функціями самої дитини [2]. На думку вченого, навчання дитини відбувається в ході його включення до системи все більш високих і складних суспільних відносин і складних форм психічної діяльності.

Отже, позиція Л. С. Виготського різко відрізнялася від такої у Ж. Піаже, який вважав, що розвиток не залежить від навчання. На основі вищесказаного можна зробити висновок, що в концепціях обох вчених є суперечливі тенденції, і важко зробити перевагу. Тим не менш, концепція Л. С. Виготського соціально-історичної обумовленості розвитку дитини дає більш широкі можливості, оскільки має на увазі необхідність спілкування між дитиною і дорослим. Розглянемо тепер детальніше, що являє собою спілкування.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній психології загальноприйнятим є підхід до дослідження мовлення в контексті комунікації, тому що мовлення виникає в процесі самого спілкування, виступає як його засіб (А. М. Богуш, Л. С. Виготський, О. М. Леонт'єв, М. І. Лісіна, С. Л. Рубінштейн та ін.) [1, 2, 3, 5].

Головним для розуміння спілкування є підхід до нього як до комунікативної діяльності. «Поняття спілкування нерівнозначно поняттю спільної діяльності людей — спілкування звичайно становить тільки одну сторону такої діяльності; для актів спілкування специфічними є дві особливості: те, що їх предметом служить інша людина — партнер, і що в процесі спілкування активні обидва учасника, причому кожен з них поперемінно стає то об'єктом, то суб'єктом діяльності» [4]. У процесі спілкування мовлення стає його засобом.

Розглядаючи мовлення як засіб комунікативної діяльності дітей, А. М. Богуш вводить у лінгводидактичний обіг поняття: «навчально-мовленнєва діяльність», під якою розуміє «організований, цілеспрямований процес використання мовлення з метою передачі та засвоєння суспільно-історичного досвіду, оволодіння суспільними способами дій у сфері наукових понять, встановлення комунікації та планування своїх дій» [1]. В основу навчально-мовленнєвої діяльності дітей повинні бути покладені мотиви цієї діяльності.

Досліджуючи комунікативну діяльність дітей з мовленнєвими та інтелектуальними вадами Н. П. Кравець зазначила, що у таких дітей відмічається недорозвинення мотивації мовлення. Тому необхідно, щоб умови навчальної і практичної діяльності спонукали їх до мовленнєвого спілкування, до активного використання мовлення у процесі виконання навчальних і практичних завдань [3]. Разом з тим, комунікативна діяльність дошкільнят вивчалася з позицій сформованості у них рівнів цієї діяльності (ситуативної, ситуативно-ділової, ситуативно-особистісної, поза ситуативно-пізнавальної). Даний підхід розвивався М. І. Лісіною [4].

Сьогодні встановлено, що найбільш продуктивний для формування мовлення методичний підхід, в якому максимально повно відображена психолінгвістична модель мовлення, врахована мовленнєва активність дитини, мотиваційний план мовленнєвої діяльності та характер мовленнєвого матеріалу.

Отже, у методичному підході визначено, що мовлення — це процес цілеспрямованої активної взаємодії між людьми в процесі спілкування. Більшість психологів розглядають мовлення як мовленнєву діяльність (А. М. Богуш, Л. С. Виготський, О. О. Леонтьєв, О. Р. Лурія, М. І. Жинкін) [1, 2, 5]. Структура мовленнєвої діяльності в принципі збігається із загальною структурою діяльності та складається з трьох рівнів: 1) мотиваційно-цільового, 2) орієнтовно-дослідного, 3) виконавського.

Оцінка будь-якої діяльності, зокрема мовленнєвої, повинна проводитися з урахуванням всіх етапів цієї діяльності. Порушення будь-якого з етапів або механізмів мовленнєвої діяльності можуть вирішальним чином позначитися на всьому подальшому ході розвитку дитини.

Виходячи з проблематики нашого дослідження звернемося до більш докладного розгляду першого етапу — мотиваційно-цільового. Він характеризується виникненням потреби у спілкуванні, комунікативного наміру, мотиву і мети висловлювання. Комунікативний намір, будучи активною передумовою висловлювання, неспецифічний і не піддається детальному вимірюванню.

Мотив — спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреби, сукупність зовнішніх і внутрішніх умов, що викликають активність суб'єкта. Мотиви та цілі діяльності як такі носять зазвичай узагальнений, інтегрований характер, висловлюючи загальну спрямованість особистості.

Метою мовленнєвої діяльності є комунікація, спілкування і зміна з їх допомогою поведінки слухача. Всяке мовленнєве висловлювання також породжується певним мотивом, який зумовлює виникнення мовленнєвої думки. Детально мотиваційний аспект мовленнєвої діяльності розглянув О. Р. Лурія [5]. Він виділяє три основні групи мотивів: 1) бажання ясніше сформулювати власну думку; 2) мотив-вимога (пов'язаний зі зміною своєї або чужої поведінки); 3) мотиви інформаційного характеру.

Ці три типи мотивів є основою мовленнєвого висловлювання. Якщо жоден з цих мотивів не виникає, мовленнєвий допис не відбудеться. Однак, О. Р. Лурія зазначав, що є види мовлення, коли мотив не потрібен. Це відбувається, коли ми стикаємося з промовою в стані сну, при двосторонніх поразках лобових відділів

мозку; існують також найпростіші форми афективного мовлення, які не мають власного мотиву, емоційні реакції людини. Ці форми мовленнєвої продукції не можна назвати мовленнєвою діяльністю. Крім того, на думку О. Р. Лурія, в діалозі, відповідаючи на запитання співрозмовника, ми приймаємо на себе запропонований ним мотив і діємо в його руслі. У даному випадку людина також не потребує власного спеціального мотиву, що спонукає його до активного висловлювання [5].

Особливості мотивів, еволюцію потреби в спілкуванні у дітей дошкільного віку детально досліджено М. І. Лісіною [4] та її співробітниками, які вказують, що термін появи і темп розвитку мовлення залежать від того, як склалося у дитини спілкування на довербальному рівні. Дошкільний вік — найбільш важливий етап у розвитку мовлення і психіки дитини, вік первісного складання особистості.

У нормі потреба в спілкуванні формується (за М. І. Лісіною) в 2-2,5 міс. життя, коли об'єктивна потреба в дорослому як джерелі життя перетворюється в суб'єктивний психічний стан — потребу у спілкуванні, що проявляється у вигляді комплексу пожвавлення. Після 2,5 міс. ми говоримо вже про еволюцію цієї потреби. Виникла потреба в спілкуванні спонукає особистість до активного її задоволення, з'являються внутрішні спонукачі комунікації — мотиви [4], потреба в спілкуванні сформована, якщо наявні наступні 4 компоненти: 1) увага та інтерес до дорослого; 2) емоційне ставлення до дорослого; 3) прояв дитиною ініціативи у відносинах з дорослим; 4) чутливість, вміння реагувати на ставлення дорослого до себе.

Аналізуючи компоненти мотивів комунікації, М. І. Лісіна [4] зазначає, «по мірі дорослішання дошкільнята переходять від практичного співробітництва з дорослим до співпраці більш розумового — «теоретичного» — змісту і, нарешті, до контактів поглибленого морально-особистісного плану. Паралельно відбувається зміна провідних мотивів спілкування — ділові поступаються місцем пізнавальним, а ті — знову особистісним». Пізнавальні мотиви змушують дітей задавати дорослим безліч питань на найрізноманітніші теми. Причому діти майже не слухають відповідей дорослих: важливіше для них висловити своє здивування, вони не помічають протиріч у словах дорослого. Але поступово прагнення питати змінюється прагненням дізнаватися, яке проявляється у суперечках з дорослим, багаторазовим перепитуванням. Мотивом спілкування є партнер у тих чи інших своїх якостях, заради яких дитина ініціативно звертається до нього або підтримує зроблену їм комунікативну діяльність. Тому мотив спілкування збігається з його об'єктом. У мотивах спілкування відмічається потреба дитини, що змушує його шукати допомоги дорослого, при цьому потреба у нових враженнях породжує пізнавальні мотиви спілкування, потреба в активному функціонуванні — ділові мотиви спілкування, а потреба у визнанні та підтримці — особистісні мотиви спілкування [4].

Особистісні мотиви виділяються як самостійна категорія; і, крім того, входять в ділові та пізнавальні (особистісно — ділові, особистісно — пізнавальні). Можна говорити, наприклад, про наявність особистісних мотивів спілкування з однолітками, якщо дитина вступає в будь-яку справу (а отже, і в спілкування), де зайнятий одноліток, щоб порівняти свої та його можливості. Особливо гостро потреба в спілкуванні проявляється в старшому дошкільному віці. У 5-6 років дитині необхідний одноліток, товариш.

Висновки. Отже, мовлення як засіб спілкування вивчалось з позицій його оволодіння, засвоєння засобів рідної мови, а також їх використання у зв'язку із потребами. З психологічної точки зору аналізувалася мотивація комунікативної діяльності дошкільників. Необхідно також зазначити, що недорозвинення

мотиваційно-цілевих компонентів мовлення, і внаслідок цього недорозвинення мовлення в цілому, викликають вторинні затримки в загальному розвитку дітей або призводять до його своєрідності.

Таким чином, важливим моментом у розвитку мовлення дітей дошкільного віку є формування та розвиток мотиваційно-цілевого компоненту мовлення. Формування мотивації мовленнєвої діяльності, корекція та усунення мотиваційних порушень у дітей 6-7 років є найважливішою умовою ефективного мовленнєвого розвитку.

Список використаних джерел та літератури

1. Богуш А. М. Методика розвитку мови в дитячому садку / А. М. Богуш. — К.: Вища школа, 1977. — 214 с.
2. Выготский Л. С. Избранные психологические исследования. Мышление и речь. Проблемы психологического развития ребенка / Выготский Л. С. — М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956. — 519 с.
3. Кравець Н. П. Проблеми вербальної комунікації дітей з порушенням інтелекту у процесі їх соціальної інтеграції / Н. П. Кравець, Л. С. Вавіна // Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин: матеріали науково-практичної конференції, Київ, 2—3 листопада 1994р. — Київ, 1994. — С. 44 — 46.
4. Лисина М. И. Формирование личности ребенка в общении / М. И. Лисина. — СПб.: Питер, 2009. — 320 с.
5. Лурия А. Р. Лобные доли и регуляция поведения / А. Р. Лурия // Лобные доли и регуляция психических процессов. — М., 1966. — 111 с.
6. Обухова Л.Ф. Концепция Жана Пиаже: за и против / Л. Ф. Обухова. — М., 1981. — 191 с.
7. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка / Ж. Пиаже. — М.: Директ-Медиа, 2008. — 848 с.

References

1. Bogush A. M. Metodika rozvitku movi v dityachemy sadky. K.: Visha School, 1977. — 214.
2. Vygotsky L.S. Izbranie psichologicheskije issledovaniya Myshlenie i rech Problemy psichologicheskogo razvitiyaq rebenka M.: APN RSFSR, 1956. — 519.
3. Kravets N. P. Problema verbalnoi komunikatsii ditey s porusheniyam intelektu u protsesi ih sotsialnoi integratsii / NP Kravets, LS Vavina // Integratsiya anomalnoi Ditini in suchasniy sistemi sotsialnih vidnosin: materialy naukovyi — praktichnoi konferentsii, Kiev, 2-3 listopada 1994r. — Kyiv, 1994. — Pp. 44 — 46.
4. Lisina M. I. Formirovanie lichnosti rebenka v obshenii / M. I. Lisina. — St. Petersburg.: Peter, 2009. — 320.
5. Luria A. R. Lobnie doli i regulatsiya povedeniya / Luria / Lobnie doli i regulatsiya povedeniya. — M., 1966. — 111.
6. A Obukhov. F. Konceptiya Jeana Piaget: za i protive/ L. F. Obuhova. — M., 1981. — 191 p.
7. Piaget, J. Rech mishlenie / Piaget. — M.: Direct Media, 2008. — 848 p.

Е. В. Мамичева

доктор психологических наук, профессор, заведующая кафедрой логопедии и специальной психологии Государственного высшего учебного заведения «Донбасский государственный педагогический университет»

Ю. В. Кашеева

магистрантка кафедры логопедии и специальной психологии, Государственного высшего учебного заведения «Донбасский государственный педагогический университет»

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РАЗВИТТЯ РЕЧЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**Резюме**

Статья посвящена проблеме изучения развития речевой деятельности детей дошкольного возраста с речевыми и интеллектуальными недостатками. Обосновано значение речи в формировании внутреннего плана интеллектуальной деятельности, благодаря чему возникает социализация действий. Исследовано значение развития мотивационно-целевого компонента речи детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: речь, речевая деятельность, коммуникация, мотивация, социализация.

E. V. Mamicheva

doctor of psychological sciences, professor,
head of the department of logopedics and special psychology of the
State higher educational institution «Donbass state pedagogical university»

Y. V. Kashcheeva

master's degree of the department of logopedics and special psychology
of the State higher educational institution «Donbass state pedagogical university»

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE PROBLEM OF DEVELOPMENT OF SPEECH ACTIVITY**Abstract**

This article investigated the development of language activities of preschool children with speech and intellectual disabilities. The meaning of the speech motivational and targeted components of preschool children is analyzed. The hypoplasia of speech motivational and targeted components is found. That resulted in secondary delay of general development at children or leads to its identity. An important aspect of language development of preschool children is the formation and development of speech motivational and targeted components. Formation of motivation for speech activity, correction and removal of motivational disorders in children 6-7 years is essential for effective language development.. Speech as a means of communication has been studied from the standpoint of its mastery, learning tools of native language and also its usage in connection with demands. Formation of motivation speech activity, correction and removal of motivational disorders in children 6-7 years is essential for effective language development.

Key words: speech, speech activity, communication, motivation, socialization.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2013